

Tòpics retòrics dels textos hagiogràfics bizantins i catalans

Rhetorical topics in byzantine and catalan hagiographical texts

ÀNGEL NARRO
angel.narro@uv.es

Universitat de València

Resum: El present treball analitza comparativament els principals tòpics retòrics presents als pròlegs de textos hagiogràfics bizantins i catalans. El punt de partença és la consolidació del gènere hagiogràfic com a tal en la literatura grega tardo-antiga i d'època bizantina i la seua influència sobre el desenvolupament de l'hagiografia en Occident, primer en llatí i després en les llengües romàniques a partir de l'Edat Mitjana. En aquest sentit, podrem observar l'ús d'un mateix repertori de caràcter retòric per presentar i embellir el text i analitzarem l'explicació d'aquest fenomen i les perspectives d'estudi a explorar.

Paraules clau: hagiografia, literatura bizantina, literatura catalana, vides de sants.

Abstract: This article is aimed to compare the main rhetorical topoi of the prologues of both Byzantine and Catalan Hagiographical texts. The starting point is the consolidation of Hagiography as a literary genre in Late Antique Greek and Byzantine literature and its influence on the development of Hagiography in the West, first on Latin and then on Romance texts from the Middle Ages. In this way, we will observe the use of similar rhetorical resources to introduce and embellish the texts and analyze the explanation of this issue and the different approaches to explore.

Keywords: hagiography, byzantine literature, catalan literature, lives of saints.

DATA PRESENTACIÓ: 02/10/2018 ACCEPTACIÓ: 30/11/2018 · PUBLICACIÓ: 20/12/2018

SCRIPTA, *Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 12/ desembre 2018/pp. 135-142
ISSN: 2340 - 4841 doi:10.7203/SCRIPTA.12.13668

1. Estat de la qüestió

L'hagiografia, en tant que producte literari especialitzat en la narració de la vida i miracles de sants, naix amb el desenvolupament del primer cristianisme, en època imperial romana (Aigrain 1953; Cox Miller 1983), resultat i reflex de l'inici de l'esplendor del culte als sants (Brown 1971) i producte literari d'una barreja de gèneres que enfonsen les seues arrels en elements comuns a la biografia o la novel·la de tradició hel·lenística (Monaci 2010: 93). A partir de les narracions sobre l'època apostòlica i les persecucions i martiris dels primers cristians, comença a configurar-se un tipus de discurs que cerca la lloa d'un cert model de conducta que puga servir com exemple a les primeres comunitats cristianes (Delehaye 1921). En aquesta primera època apòstols i màrtirs concentraran l'atenció del hagiògrafs i els martiris començaran a circular en solitari sense més acompanyament narratiu (Monaci 2010: 55-57), però amb la consolidació del cristianisme com a religió oficial i el final de les persecucions, nous models de cristians i cristianes pietosos s'imposaran en el pla doctrinal en tant que exemples de virtut: el monjo i la monja (asceta, anacoreta o cenobític), el patriarca, el bisbe, l'abadessa, la noble dona de ferma moral...

En època tardo-antiga el discurs hagiogràfic comença a desenvolupar-se sobre tot en Orient, en llengua grega, per passar *a posteriori* a ser traduït a altres llengües, inclòs el llatí. Aquest fet no implica que no hi haja textos hagiogràfics escrits directament en llatí, tot i que és ben cert que la importància de l'hagiografia llatina escrita originàriament en aquesta llengua és molt menor en comparació amb la gran producció hagiogràfica que trobem en Grècia en època tardo-antiga i bizantina. Ací, l'hagiografia, que comença, com sosté Aigrain (1953), en tant que creació derivada de la historiografia, acabarà per esdevenir un producte literari amb una tipologia textual molt ben determinada segons l'objectiu de l'hagiògraf siga lloar el caràcter del sant (encomis), explicar la seua vida (vides de sants) o donar a conèixer els seus miracles (col·leccions de miracles). Amb influència de diferents gèneres consolidats en la literatura grega d'època imperial com la biografia, la novel·la o l'aretologia (Van Uytfanghe 1994), el discurs hagiogràfic incorporarà elements de procedència diversa per crear un dels productes literaris que caracteritzarà l'època bizantina.

Aquesta configuració de l'hagiografia ve marcada per la retorització dels textos mitjançant la utilització d'uns temes, uns motius i uns mitjans d'expressió que, per imitació i per tradició, caracteritzen aquests textos, tot proporcionant-los un format i contingut fàcilment interpretable en el marc ideològic en el qual s'enquadren. Aquest procés de retorització, que comença des del segle V per acabar en el XV, passarà per diferents moments de major o menor influx. En realitat, encara que existeixen una sèrie de motius, de temes i de tòpics recurrents en el textos hagiogràfics bizantins, estem davant d'una àmplia amalgama de textos amb un caràcter heterogeni que depèn en bona mesura del talent literari o la formació de l'autor. Així, la classificació tradicional de Ševčenko (1981) per distribuir els textos bizantins en prosa en les categories de baix, mitjà i elevat segons el seu estil i nivell de retoricitat es pot aplicar fàcilment a aquests textos entre els quals predominen especialment els últims, els d'un nivell elevat, aquells que es caracteritzen per estar revestits de gran artífici retòric.

En els darrers anys, l'hagiografia bizantina ha conegut un període d'esplendor en el camp de la recerca que ha proporcionat interessants resultats. En el camp dels estudis bizantins, el discurs hagiogràfic apareix perfectament definit, delimitat i categoritzat (Efthymiadis 2011 i 2014). D'altra banda, existeixen pocs estudis en hagiografia comparada que fiquen de relleu les semblances, diferències o possibles influències entre el desenvolupament i consolidació d'un mateix discurs en diferents literatures. No obstant això, aquesta via d'estudi representa una de les novetats més destacades dels últims anys i ja ha apuntat interessants relacions en la comparació entre l'hagiografia bizantina i la seua repercussió en altres literatures coetànies orientals com l'àrab (Swanson 2011: 345-367), la georgiana (Martin-Hisard 2011: 285-298) i, sobre tot, la russa (Børtnes 1998).

Quant a l'estudi comparat de l'hagiografia bizantina i les hagiografies occidentals, són més aviat escassos els estudis. Tot i que el camp de la recepció de la literatura clàssica ha estat un dels més fèrtils en les últimes dècades a l'àmbit de la Filologia Clàssica, sembla que existeix encara una certa reticència a identificar la literatura bizantina com a pròpia d'aquesta disciplina i a considerar la seua influència en les literatures modernes com un element a tenir en compte. La major part de l'atenció de l'hagiografia comparada s'ha concentrat en la relació entre l'hagiografia bizantina i la d'expressió en llengua llatina, sense prestar gaire atenció a les possibles connexions entre la primera i les hagiografies castellana o catalana. No obstant això, cada vegada es desvetllen més punts de recepció de la literatura bizantina en occident (Marciniak & Smythe 2006) i existeixen, fins, alguns estudis que ja han apuntat la relació entre la literatura bizantina i la catalana medieval, tot revelant que, efectivament, hi ha un via i un camp de recerca per explorar (Kioridis *et alii* 2016; Redondo 1999 i 2009).

En aquesta línia és on es situa la nostra aportació. Encara que, com a primera aproximació a la qüestió, no podrem allunyar-nos massa del camp teòric, tractarem d'il·lustrar les nostres hipòtesis amb exemples pràctics que puguen recolzar la nostra argumentació. Així, hem de definir quins són els principals elements que tractarem d'estudiar en els textos bizantins sobre sants i tractar de cercar i comparar *a posteriori* en l'hagiografia catalana.

En primer lloc, cal tenir en compte que al moment de l'eclosió de la literatura hagiogràfica en llengua catalana, l'hagiografia bizantina ja apareix perfectament definida, ja que des del primer *floruit* de vides de sants i col·leccions de miracles grecs als segles V-VII els elements principals del discurs hagiogràfic ja apareixeran clarament definits amb petites variacions quant a l'estructura i els temes i motius principals més destacats. En segon lloc, és important considerar que la matèria a tractar és la mateixa, és a dir, els sants i les santes protagonistes dels textos hagiogràfics escrits en llengua catalana són, en molts casos, els mateixos que apareixen en els textos bizantins, sobre tot màrtirs del primer cristianisme i monjos i monges del període tardo-antic. Aquest fet, però, no exclou la important presència de nous sants i santes de procedència diversa. En tercer lloc, el fet anterior s'explica per la influència de les traduccions llatines de textos hagiogràfics, originalment escrits en grec, que proporcionaran el coneixement de les vides d'aquests homes i dones divines en la

Romània. La via de la tradició indirecta és la principal responsable de l'aparició d'aquestes històries en llengua catalana, castellana, francesa o italiana. No obstant això, tampoc no hem d'obviar en alguns casos la influència de possibles contactes directes entre dues o més literatures o l'influx de la tradició literària lligada al cas concret d'un determinat tipus de discurs, en aquest cas l'hagiogràfic.

En tot cas, cal també tenir en compte les diferències literàries evidents que existeix entre l'hagiografia bizantina i la catalana, sobre tot si ens centrem en els inicis d'aquesta. Els textos bizantins presenten una extensió i una quantitat d'informació considerable sobre la biografia d'un sant, mentre que a l'Europa occidental es preferiran els llegendaris condensats amb un material més resumit i concís per ús doctrinal (Maggioni 2012: 12-13), antecedents de la més extensa *Llegenda aurea* de Jaume de Voràgine. En tot cas, amb l'evolució del gènere a les lletres catalanes als segles XV i XVI ja trobarem obres més extenses i elaborades en les que precisament podrem observar interessant connexions amb l'estil i la retòrica definida i preparada al llarg de pràcticament deu segles a la literatura bizantina.

2. Els principals tòpics retòrics dels textos bizantins

En aquest sentit, l'any 2005 Pratsch va publicar una aclaridora monografia en la qual analitzava sistemàticament i exhaustiva tots els tòpics retòrics presents en les vides de sants del període bizantí mitjà, ço és, segles VIII-XIII. En aquest treball reposen les bases metodològiques del nostre estudi. Es tracta d'una anàlisi dels tòpics retòrics més característics de les vides de sants en el pròleg, la trama i l'epíleg de l'obra, tot dividint l'estudi dels tòpics que apareixen amb més freqüència al desenvolupament de la història del sant per seccions temàtiques que tenen a veure amb els seus episodis vitals més significatius (naixement, infantesa, conversió, crida de déu, mort...) o les seues activitats principals (pràctiques ascètiques, lluita contra els dimonis, miracles...). És necessari destacar que bona part d'aquests tòpics no són exclusius ni originals de la literatura hagiogràfica, però sí tenen en ella una importància capital i la caracteritzen. De fet, bona part dels tòpics analitzats per Pratsch naixen a la literatura grega d'èpoques clàssica i hel·lenística i es sistematitzaran en època imperial dins de l'àmbit de les escoles de retòrica més importants del moment, d'on passaran a ser utilitzats pels hagiògrafs bizantins, els quals feien servir en els seus textos estratègies retòriques semblants.

No obstant això, l'anàlisi d'aquests tòpics es pot ampliar a la resta de vides del període bizantí i, més important encara, també a l'altre gran gènere hagiogràfic de l'època: les col·leccions de miracles. Així, en un treball recent hem pogut demostrar com aquestes recopilacions que narren els prodigis obrats per un sant o santa en qüestió fan servir els mateixos tòpics retòrics que a les vides de sants en les seccions del pròleg i l'epíleg (Narro 2017). Òbviament, la narració dels miracles del sant arregarà també bona part dels tòpics identificats per Pratsch a les seccions de narracions de

miracles de les vides de sants i, a més, incorporarà d'altres que faciliten la transició entre miracles, l'agrupament temàtic d'aquests o altres elements més propis d'aquest gènere.

Per tal de fer-nos una idea més clara de quins són i com s'utilitzen aquests tòpics anem a veure els tipus principals que trobem als pròlegs d'aquests textos hagiogràfics. Pratsch (2005 : 19-55) identifica quatre tipus principals: *sententia*, *topos modestiae*, *topos causae scribendi* i *formulae*.

El primer (*sententia*) és definit com “una declaració de caràcter general, una màxima o proverbi, una dita o una veritat o coneixement generalment coneguda” (Pratsch 2005: 20). A la primera col·lecció de *Miracles de Demetri* (s. VII), el sant militar grec per excel·lència (Delehaye 1909: 103-108), patró de la ciutat de Salònica, trobem una al·lusió a Déu en tant que font universal de béns que podem identificar amb aquest tòpic.

MirDem. Prol. 5-6: τῷ γὰρ παντοκρατορικῷ αὐτοῦ νεύματι πάντα τε τὰ ὄντα εἰς τὸ εἶναι παράγει, καὶ πᾶσι τοῦ εἶναι καθίσταται αἴτιος. [ed. Lemerle 1979]
“Perquè amb la seua voluntat totpoderosa proporciona el ser a totes les coses que hi són i és la causa d'allò que està bé per tothom”.

El segon (*topos modestiae*) consisteix principalment en la confessió de l'hagiògraf de no estar capacitat per portar a terme la tasca encomanada, és a dir, la redacció de la vida o els miracles del sant. L'hagiògraf en aquest cas indicarà que la redacció de l'obra ha estat un encàrrec o una petició d'un tercer, que la matèria és molt extensa per poder ser analitzada amb eficàcia o que només assenyalarà unes poques anècdotes o escenes d'una gran multiplicitat que no podran ser narrades per manca del temps necessari per fer-ho. Aquest és un dels tòpics més repetits en tota l'hagiografia bizantina, no només als pròlegs, sinó també en la narració de la vida o dels miracles del sant, de vegades, en tant que recordatori i reafirmació del mateix autor. Com a exemple podem fer servir un fragment del pròleg dels *Miracles de Teodor “el General”*, en el qual l'hagiògraf es pregunta qui seria capaç de relatar els innombrables remeis del sant o fer un recompte de la gran quantitat de persones que entren i eixen del seu temple al·ludint, d'aquesta manera, a la gran extensió de la matèria a tractar.

ἀλλὰ τίς ἂν ἐξηγγεῖλε καὶ τὰ ἐν παντοδαποῖς νοσήμασιν ἐπ'ἐκείνη ἰάματα... τίς δέ, τίς ἂν τοὺς δῆμους ἐξαριθμήσειε, τοὺς τε ἐκεῖσε ἐφισταμένους διηλεκῶς (*MirTheodTer.* Prol. 59.10-17 [Ed. Sigalas]).
“Però qui podria narrar els remeis a les més diverses malalties que han tingut lloc aquí... I qui podria enumerar la gent que entra aquí contínuament...”

El tercer (*topos causae scribendi*) s'articula al voltant de l'expressió per part de l'hagiògraf de les motivacions principals que li han portat a escriure la seua obra (Pratsch 2005: 34-35). En la literatura bizantina aquest tòpic es desenvolupa en diverses argumentacions que apareixen de manera

reiterativa en aquests pròleg, com ara l'explicació de la composició de l'obra per tal d'evitar que les bones obres del sant siguen oblidades (*oblivionis remedium*), perquè puguin servir aquests fets com exemple d'edificació en el lector (*exemplum*) o per tal de continuar amb la tasca començada per altres autors importants anteriors, considerats com a autoritat moral i intel·lectual (*auctoritas antiquorum*).

Πάλιν δὲ μηδενὸς τῶν περὶ λόγοις ἠσκημένων συλλογὴν τούτων ποιήσασθαι πώποτε προελομένου, ἀλλ' οὕτω σποράδιην πῶς φερομένων, οὐ καλὸν ἔδοξα λήθῃ ταῦτα τῷ βίῳ παραπεμφθῆναι, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑφ'εστῶσαν δύναμιν τῆς τούτων ἀπάρξασθαι διηγήσεως.
(*Mir.Anast.* Prol. 6)

“Però, com que, per contra, cap dels que es dediquen a fer discursos s’ha decidit mai a fer la recopilació d’aquests (miracles), sinó que aquests es troben dispersos en certa manera, vaig considerar que no era bo deixar-los en l’oblit pel temps, i que era necessari, dins la capacitat que m’ha estat concedida, començar la narració d’aquests.”

Per últim, el quart tòpic principal dels pròlegs dels textos hagiogràfics bizantins consistiria en la inclusió d’alguna fórmula com ara la referència a la concisió i brevetat del relat, la defensa de la veracitat dels fets relatats –tòpic que ja era molt habitual als pròlegs d’obres de caràcter historiogràfic a les literatures clàssiques (Butti de Lima 1996: 173-188)– o la invocació directa al sant o la santa (Pratsch 2005: 48-55).

La nostra hipòtesi és que el discurs hagiogràfic en les literatures modernes imita conscientment formes i estils habituals en l’hagiografia bizantina i que, mitjançant els textos hagiogràfics llatins en molts casos o el coneixement directe d’aquesta literatura en altres, es pot explicar la presència d’alguns d’aquests tòpics, en tant que recursos propis i característics del gènere hagiogràfic. Com comentàvem fa una estona, cal tenir en compte el fet que, quan es produeix el naixement de l’hagiografia en les llengües de la Romània, en Bizanci aquest tipus de literatura ja es troba perfectament definit i en Occident moltes d’aquestes obres són traduïdes i imitades, tot respectant també la presència i força d’aquest tòpics retòrics a l’hora d’organitzar i embellir la narració sobre un sant.

3. Tòpics als pròlegs d’hagiografies en català

Per tal de comprovar l’aparició d’aquests mateixos tòpics en la literatura hagiogràfica catalana aportem el pròleg de tres vides de sants del període entre finals del segle XV i principis del XVI, període d’esplendor de l’hagiografia valenciana (Canet 2005), ens referim a la *Vida de Sancta Catherina de Sena* i la *Vida de Sant Vicent Ferrer* de Miquel Peres, i a la *Vida dels gloriosos sants Abdó i Senén* de Joan Baptista Anyés.

Les dues primeres són obra de Miquel Peres, escriptor valencià a cavall entre els segles XV i XVI. El

primer dels dos textos de Peres és, en realitat, una traducció de caràcter lliure de la vida de la santa inclosa en el *Chronicon* de Sant Antoní, autor florentí nascut a finals del segle XIV, tot i que, com indica Arronis (2007: 69-71) també presenta parts extretes de la *Vita di Caterina da Siena. Legenda maior* de Raimondo da Capua. El segon, el text dedicat a Sant Vicent Ferrer, també es basa de manera especial en el *Chronicon* (Ferrando 1993), tot i que també cal tenir en compte la presència de diversos relats sobre el sant que circulaven tant per ambients cultes com populars a la València de l'època (Arronis 2007: 46-47). D'altra banda, la *Vida dels gloriosos sants Abdó i Senén* de Joan Baptista Anyés recull la vida d'aquests sants, la font principal de la qual és la *Legenda aurea* de Jaume de Voràgine.

3.1. El pròleg de la *Vida de Santa Catherina de Sena*

El pròleg de la *Vida de Santa Catherina de Sena*, com la resta de l'obra, està dedicat a les monges del convent dominicà de Santa Caterina de Sena ubicat a la ciutat de València (Arronis 2007: 61-62). Per encàrrec d'aquestes monges i la intermediació de Mossèn Fenollar, Peres afirma haver traduït aquesta vida, tot explicant d'aquesta manera la motivació principal del text (*topos causae scribendi*). Aquesta dedicatòria inicial la uneix a les oracions que de part de les monges consagrades a Santa Caterina demana per tal que la santa “*ab los raigs de la sua luminosa gràcia aclarís y scalfàs lo meu enfosquit enteniment, que ab lo fret de ignorància stava tan paralítich que per a obrar algun virtuos ediffici no s podia mourè*”, fent servir el *topos modestiae* tan popular als pròlegs d'hagiografies bizantines i, a més, la invocació a la santa protagonista del seu relat.

En la part principal del pròleg, Peres insisteix en la indignitat del seu talent literari per a la tasca proposada i addueix l'exemple de la santa com a model de conducta per a les monges a les quals dedica l'obra. Finalment, els hi demana que intercedeixen per ell davant la santa per tal que aquesta tinga en compte la seua ànima, un altre argument que també es pot trobar de manera habitual en els pròlegs de vides de sants i col·leccions de miracles bizantins.

3.2. El pròleg de la *Vida de Sant Vicent Ferrer*

L'incipit de la *Vida de Sant Vicent Ferrer* de Miquel Peres té certa relació amb l'anterior. En aquest cas, es tracta d'una dedicatòria de la mateixa a “*la senyora na Cirera d'Alpont, muller del magnífich micer Pere d'Alpont, Regent de la Cancelleria y del Consell del Rey, nostre senyor*”, que fa les funcions de pròleg de l'obra sobre la vida del sant valencià. Ací trobem diversos tòpics similars als que indicàvem en els textos hagiogràfics bizantins. En primer lloc, Peres explica el motiu de la redacció de la seua obra (*topos causae scribendi*) tot especificant que es va realitzar per encàrrec de la pròpia Cirera d'Alpont, un argument també molt repetit en les hagiografies bizantines. A continuació, fa ús clarament del *topos modestiae* en assenyalar “*la poquedat y pobrea de mon flach entendre*” i, fins i tot, les excuses que en un primer moment va tractar d'esgrimir per tal de rebutjar la tasca encomanada.

Després d'aquesta primera part del pròleg, també observem la presència de la fórmula d'invocació al sant per tal que aquest pugui guiar i donar forces a l'hagiògraf durant el procés d'elaboració de l'obra. El tòpic del sant en tant que exemple per als cristians que puguin llegir el text també apareix en la part central d'aquest pròleg. Ací, Peres utilitza tota una sèrie de metàfores per destacar la figura del sant i acaba el seu pròleg recordant novament la persona a la qual dedica l'obra, fent al·lusió a la gran matèria a tractar (*magnitudo rerum*), extreta de diverses fonts, i reiterant la seua escassa habilitat (*topos modestiae*) com a escriptor: “perquè en l'ivern del meu estèril saber pogués governar lo meu pobre entendre per a comprendre aquesta mal composta obra”.

3.3. El primer capítol de la *Vida dels gloriosos sants Abdó i Senén*

Per últim, en la *Vida dels gloriosos sants Abdó i Senén*, escrita per Joan Baptista Anyés en la primera meitat del segle XVI i publicada a València el 1548, no trobem un pròleg *stricto sensu*, tot i que el primer capítol de l'obra pot ser considerat com una mena d'introducció en la qual trobem alguns trets distintius i característics dels proemis dels textos hagiogràfics. Anyés, en realitat, esmenta directament la matèria a tractar situant els sants Abdó i Senén en època, lloc geogràfic i posició social. Tanmateix, és important reconèixer la presència de la fórmula de defensa de la veracitat dels fets relatats que trobem en aquest primer capítol, quan l'hagiògraf afirma “I perquè els que escriuen històries, i més de vides de sants, ninguna cosa deuen escriure incerta per certa ni que de veritat siga estranya, la més certa definició del llinatge i secular dignitat d'estos prínceps deixen als que hauran trobat major certitud en altres autors greus i verídics, com d'altres els historiògrafs no deuen fiar-se, puix en història, i de sants, no es pugui acollir ficció ni mentida”, un tòpic dels més habituals en els textos hagiogràfics bizantins, no només en el pròleg, ans també en la resta de la narració com una mena de recordatori sobre la veracitat dels fets relatats. A més, també recorre a l'autoritat d'autors antics (*auctoritas antiquorum*) cap al final d'aquesta introducció amb l'objectiu de confirmar la informació fornida sobre els sants al principi del capítol en tant que “règuls” o “subrèguls”. Per això, esmenta Pere de Natalibus, adaptació a la nostra llengua del nom del bisbe i hagiògraf venecià del segle XV Pietro Ungarello di Marco de' Natali o del monjo agustí de la ciutat de Bèrgam Giacomo Filippo Foresti, autor, com recorda Anyés, d'una crònica universal, a la qual apel·la el nostre autor.

4. Reflexions finals

Després de l'anàlisi d'aquests tres pròlegs de vides valencianes de sants dels segles XV-XVI, podem confirmar que, des del punt de vista retòric, es poden detectar alguns punts en comú amb els textos hagiogràfics bizantins. En realitat, seria força agosarat treure unes conclusions categòriques sobre una qüestió, com aquesta, que precisa d'un estudi molt més ampli i profund. Tanmateix, no hem de menysprear els resultats preliminars que una primera comparació entre els pròlegs d'ambdues tradicions hagiogràfiques ens ha proporcionat. La presència d'una sèrie de tòpics semblants no